

ЕДИН НЕПОЗНАТ АСПЕКТ НА БЪЛГАРСКАТА СХИЗМА: КИРИЛ II И НЕГОВОТО ПАДАНЕ ОТ ПАТРИАРШЕСКИЯ ТРОН НА ЙЕРУСАЛИМ (1872–1877)

MARIA LITINA

*Center for History and Palaeography
of the National Bank of Greece Cultural Foundation*

DEVELOPMENTS IN THE INTERNAL AFFAIRS OF THE PATRIARCHATE OF JERUSALEM IN THE AFTERMATH OF THE BULGARIAN SCHISM (1872–1877). The paper examines material from the Archive of the Patriarchate of Jerusalem concerning internal developments in the Patriarchate and the Brotherhood of the Holy Sepulchre in the aftermath of Patriarch Cyril II's deposition from the patriarchal throne as a result of his refusal to sign, under Russian pressure, the tomos of the Ecumenical Patriarchate condemning the independent Bulgarian Exarchate.

Keywords: Cyril II of Jerusalem, Bulgarian schism, Holy Brotherhood, Count Nikolay Pavlovich Ignatyev, Ecumenical Patriarchate, Arabs

DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/zcm.2025.14.21-30>

Увод¹

Схизмата между Вселенската патриаршия и Българската екзархия, както е добре известно, засяга не само двете пряко ангажирани страни, но оказва влияние и върху други православни патриаршии и православни църкви. Тя създава напрежение и раздор, които придобиват големи размери, особено в църквите на Изток. В случая с Антиохийската патриаршия духовенството и народът на Сирия, подстрекавани от руското консулство, не одобряват позицията на Антиохийския патриарх Йеротей (1850–1885) по българския

¹ Идеите на статията са представени в научен доклад на Кръгла маса на тема *История и култура на Балканите: Чужди влияния, контекстуална адаптация, хибридни явления* в памет на д-р Саня Велкова-Кожухарова (Институт за балканистика с център по тракология – БАН, София, 2–3 ноември 2023).

въпрос, а подкрепят тази на Йерусалимския патриарх Кирил II (1845–1872), отказал да подпише синодалния орос от 16 септември 1872 г., който осъжда Българската екзархия (Proceedings 1872: 89–95). Причината за силните реакции на духовенството и паството срещу Антиохийския патриарх Йеротей е, от една страна, неговият авторитарен характер, а от друга – промяната в отношението му по българския въпрос и окончателната му подкрепа за Вселенския патриарх (Allen 2000: 9–10). Важно е да се отбележи, че в стремежа си да избегне всякаква нестабилност в Антиохийската патриаршия, особено заради намесата на Русия, Високата порта подкрепя и тук избора на грък на патриаршеския престол.

ИСТОРИЧЕСКА РАМКА

Подобна е ситуацията и в Йерусалимската патриаршия, върху която ще се спрем, разглеждайки събитията преди и след свалянето на Йерусалимския патриарх Кирил II от Божигробското братство на 7 ноември 1872 г.

Припомняме, че през септември 1872 г. Кирил II набързо напуска Константинопол, за последен път в качеството си на патриарх, без да подпише синодалния орос на Поместния синод, осъждащ етнофилетизма в Църквата, използвайки претекста, че руският Велик княз Николай ще посети Йерусалим. Факт е обаче, че разногласията, които възникват между него и членовете на Светия синод на Йерусалимската патриаршия по отношение на решаването на българския въпрос, се умножават, което прави отиването му там задължително (Papadopoulos 1970: 835–837).

Политиката на Йерусалимската патриаршия по българския въпрос напълно съответства на позициите на Вселенската патриаршия и нейните решения, осъждащи действията на българските йерарси, а не на българския народ, както тя обявява в патриаршеско и синодално писмо през 1869 г. Въпреки това влиянието на руския посланик в Константинопол Николай Игнатиев и опасността Русия да заграби божигробските имоти в Бесарабия оказват влияние върху Йерусалимския патриарх, който от самото начало не е съгласен със свикването на Синод по българския въпрос и настоява за мирно решение на случая (*Kairoi* 1872). Трябва да се отбележи, че Антиохийският патриарх и Кипърският архиепископ заедно настояват за преки преговори с представителите на българите, като се опитват да ги убедят да се покаят пред Великата църква в Константинопол и същевременно да обсъдят техните искания, избягвайки схизмата (*Neologos* 1872: 1). В същото време ролята на близкия сътрудник на Кирил II, Павлос Неоклис (*Gedeon* 1934: 217), който е от български произход, се оказва решаваща.

В същия ден, в който е подписан актът на схизмата, Йерусалимският патриарх пристига с австрийския параход *Хера* в Смирна и отсяда в божигробския метох (*Neologos* 1872: 1–2). Според съобщения в константинополските вестници, на следващия ден във връзка с пристигането му в града е организирана демонстрация, а сред лозунгите срещу него се чуват и такива, които го обявяват за предател (*Sokolov* 1914: 326–327). На борда на кораба той е посетен от комитет от представители на местната общност, които изразяват скръбта и учудването си от мълчанието му по българския въпрос. В отговор Кирил II обвинява предишните вселенски патриарси за неуспешните им усилия и твърди, че Синодът в Константинопол е трябвало да се откаже от *примасите на бунтовниците*. Запитан дали самият той възнамерява да последва схизматиците, Кирил отговаря директно, че заради позицията му Църквата има право да се отрече и от него. Той също така уверява посетилите го, че отива в своето седалище, за да действа оттам по-добре и по-ефективно, отколкото от Константинопол. За разлика от цариградските вестници, съобщенията в смирненската преса твърдят, че митрополитът на Смирна Мелетий (1869–1883) е приел Йерусалимския патриарх с подобаващите почести и без никакво охулване – факт, който показва различното отношение на хората в Смирна от това в Константинопол (*Aion* 1872).

Малко преди пристигането на Кирил в Йерусалим Божигробското братство полага усилия да се разграничи от решенията на патриарха. Така на 20 септември 1872 г. на заседание на Светия синод на Йерусалимската патриаршия по българския въпрос членовете на братството заявяват, че осъждат етнофилетизма в Църквата и застават на страната на Вселенската патриаршия в схизмата, смятат всеки друг изход от въпроса за неканоничен и информират за тази си позиция и другите патриархии, като се надяват по този начин да окажат натиск върху Кирил да приеме ороса, но в крайна сметка не успяват да постигнат тази цел.²

Междувременно Светият синод, виждайки, че съществува опасност от сплашване и преследване на неговите членове и на други духовници, издава синодален акт, с който защитава членовете си от всякакви обидни решения на патриарха срещу тях, обявява единодушното мнение на членовете си по въпроса и изисква приемането на нов патриаршески устав. Въпреки че членовете на Светия синод и Божигробското братство имат подкрепата на Вселенската патриаршия и на Високата порта, ситуацията в Патриаршията се влошава от ден на ден, като духовенството е разделено между враговете на патриарха и неговите поддръжници. Първите, разчитащи на подкрепа от Портата и Фенер, искат

² Tselikas 1992: *Synodikai Praxeis...*: Pt. 7; Miliaras 1940: 691–693.

отстраняването му от длъжност, позовавайки се на преклонната му възраст, а вторите залагат на помощ от Русия.³

Пристигането на Кирил II първо в Яфа, а след това в Йерусалим на 22 септември 1872 г. не ентусиазира паството му, както в миналото. Единствено руските вярващи го посрещат топло заедно с консула В. Ф. Кожевников, ръководителя на руската мисия в Йерусалим архимандрит Антонин Капустин, отделни представители на нисшето духовенство и на Божигробското братство. Обратно, приемът му от арабското паство е подчертано положителен. Към този момент Игнатиев вече е дал нареждане на Кожевников и Капустин да подкрепят Кирил II с всички възможни средства (Sokolov 1914: 330).

Кирил, използвайки като претекст посещението на великия княз Николай, отказва всякаква среща със Светия синод до заминаването на високия гост. Веднага след посещението обаче той се обръща със заплахи към членовете на Синода, търсейки съюзници.⁴ С такава цел той протяга ръка към арабското паство. От своя страна, арабите също поставят определени условия, които отначало Йерусалимският патриарх отказва да удовлетвори (едва след като бива свален, Кирил е принуден да ги приеме). Този акт създава допълнително напрежение в Йерусалимската патриаршия и се възприема като предателство от страна на гърците.⁵ Кирил II слага подписа си под следните арабски условия:

- (а) избирането на Йерусалимския патриарх да става изключително от йерусалимците,
- (б) да се създаде смесен съвет от арабски миряни и духовенство за управлението на манастирските въпроси,
- (в) да се определи разумно заплащане за йерусалимските арабски свещеници,
- (г) през две-три години Патриаршията да поема разходите на млади араби от Йерусалим, които да следват в Европа,
- (д) да се създаде сиропиталище за местните араби.

След като изчерпва всички средства за постигане на разбирателство с Кирил, Светият синод на Патриаршията го обявява на 7/19 ноември 1872 г. за схизматик, като счита позицията му за противоречива и антиканонична. Решението е съобщено по телеграфа на Вселенската патриаршия, Високата порта и другите автокефални църкви.⁶

Очаквано, Кирил II заедно с руския консул противодействат на това решение и призовават за отстраняване на враговете му от Патриаршията. Някои от тях са хвърлени

³ ЦДА, f. 1318 k, op. 1, a.e. 5572, 8–9.

⁴ Trubetskoy 1910: 44; Tselikas 1992: VIII A 150, 31.08.1872.

⁵ ΙΔΑΥΕ, 76, ιζ, φάκ. Εκκλησιαστικά, 12.11.1872.

⁶ Tselikas 1992: Dioikētiko tmēma, Kōdikes VI. ζ. Kōdikes Grafeiou Archigramateias, 14, 1872: 7.

в затвора, като по време на тяхното затворничество администрацията на Високата порта в Йерусалим налага войници да охраняват Божи гроб, вътре и извън храма, а също така предава ключовете на Кирил II. Бившият патриарх приканва духовенството да участва във вечерната служба, но то единодушно отказва, което предизвиква нови вълнения в града.⁷ По заповед на управителя на Йерусалим Назиф паша, за да се избегнат по-нататъшни безредици, бившият патриарх е отведен с ескорт от войници в конака на Яфа, където му е предоставена квартира, но му е забранено да контактува с местното население. Той остава там в продължение на десет дни, през които, според гръцкия консул в Яфа, се опитва няколко пъти, по внушение на *руските органи*, да предизвика безредици сред жителите на града.⁸

Трябва да се подчертае, че схизмата и свалянето на Кирил II разделят и руската общност в Йерусалим. Това означава, че има руснаци, които въпреки твърдата политика на Руската империя в полза на бившия патриарх, застават на страната на неговите противници. Според един руски източник, това разделение идва от високите социални слоеве на руснаците, които са *подведени от гърците*.⁹ В по-общ план в Русия отстраняването на Кирил II предизвиква съжаление сред вярващите, но и незабавната реакция на царя, който прекратява всякаква финансова помощ за Йерусалимската патриаршия – става дума за годишна помощ от 140 000 сребърни рубли.¹⁰ Пак по негово решение от 13 ноември 1872 г. руските власти пристъпват към конфискация на божигробските имоти в Бесарабия, обричайки патриаршията на финансови затруднения – ход, който е немислим, докато Кирил II заема йерусалимския престол (Filiprov 1897: 8–9). Божигробското братство скоро се обръща с писмо към Синода на Руската църква с молба за помощ по отмяна на конфискацията на имотите и предотвратяване на евентуална финансова криза. От писмото става ясно, че поради руския натиск братството желае да се договори с Русия, тъй като приходите от бесарабските имоти са най-важният доход на Патриаршията.

По същото време всекидневниците, не само в Константинопол, публикуват поредица от статии, описващи събитията, случващи се в Йерусалим между Кирил и другите първосвещеници. Особено внимание се обръща на твърдото отношение на Йерусалимския патриарх, като му се дават описания като *оскъряващ, изменник, отстъпник, бунтовник и инструмент на чужда политика*.

⁷ ΙΔΑΥΕ, 76, ιζ, φάκ. Εκκλησιαστικά, 19.11.1872.

⁸ ΙΔΑΥΕ, 76, ιζ, φάκ. Εκκλησιαστικά, 17.12.1872.

⁹ ΙΔΑΥΕ, 76, ιθ, φάκ. Εκκλησιαστικά για το Βουλγαρικό Ζήτημα, 1872, υποφάκ. 76/1 1872.

¹⁰ ΙΔΑΥΕ, 1872, 76, ιβ, Βουλγαρικών Ζήτημα.

В началото на декември метохът в Константинопол е запечатан по решение на Високата порта поради опасения от инциденти от страна на последователите на Кирил II. По-късно монаси от цариградските метоси са заменени с нови. Бившите съратници обвиняват Кирил в 27-годишно авторитарно патриаршеско ръководство, както и в самоволно управление на движимото и недвижимото имущество на патриаршията, в загуба на средства от фонда на Константинополския метох, в дълг от 100 000 лири, в потисничество на божигробския клир и накрая – в загуба на част от регистъра на изходящата кореспонденция, който липсва и до днес.¹¹

Отстраняването на Кирил II е успех за Вселенския патриарх Антим VI, който подкрепя Светия синод на Йерусалимската патриаршия и избора на нов патриарх. В края на декември Антим VI отслужва света литургия в метоха в Константинопол. Също така с негово решение от началото на декември е определено бившият Йерусалимски патриарх да отиде в изгнание на Принцовите острови, в резиденция, наета от божигробската общност. На 5 декември 1872 г. отстраняването на Кирил от Високата порта е одобрено и за йерусалимски патриаршески местоблюстител е назначен архиепископът на Газа и по-късно патриарх, Прокопий.¹² Междувременно ситуацията сред членовете на братството в Йерусалимската патриаршия се променя, като се създават три течения – на привърженици на Мегали идеята, на руската политика и на лоялните към Високата порта. Страхът от руско влияние при предстоящия избор на нов патриарх изглежда тревожи последните, които същевременно желаят да изключат и влиянието на гръцкото правителство.¹³

На 16 декември 1872 г. Синодът на Йерусалимската патриаршия избира новия Йерусалимски патриарх, Прокопий (1872–1875), въпреки силната съпротива на арабското паство.¹⁴ Според цариградския посланик Н. Игнатиев, изборът на Прокопий ще доведе до пълна тирания на гърците в Светите земи.¹⁵ Така на интронизацията на новия патриарх не присъства нито представител на руското консулство, нито архимандрит Антонин Капустин.¹⁶

След тези събития Русия изглежда престава да предявява каквито и да било претенции за връщането на Кирил на патриаршеския престол в Йерусалим, опитвайки се

¹¹ Tselikas 1992: VIII A 150, 28.12.1872.

¹² Tselikas 1992: VI. ζ, 5.12.1872.

¹³ Tselikas 1992: VIII A 150, 6.12.1872; Skopetea 1988: 325–360.

¹⁴ Tselikas 1992: Dioikētiko tmēma: Kōdikes VI. ζ. Kōdikes Grafείου Archigramateias 14, 1872: 26.

¹⁵ ЦДА, f. 1318 k, op. 1, a.e. 3740, 61–78.

¹⁶ ΙΔΑΥΕ, 76, 1, φάκ. α) Εκκλησιαστικά, 1873 Βουλγαρικό Ζήτημα, Σχίσμα. Αρ. 16: 18.01.1873.

да повдигне въпроса за *филетизма* в патриаршията, т.е. да поддържа, че се ограничават правата на други православни народности в Светите земи, а именно на сърбите и на грузинците, като по този начин се оспорва изключителната власт на гърците (Paranichail 1909: 15–16).

Докато в Палестина се стига до сблъсъци (араби, останали верни поддръжници на Кирил, се обявяват срещу правителството и Светия синод на Патриаршията и скандират проруски лозунги с искане за връщането му), Русия решава чрез консулството си в Йерусалим да изпраща до 10 000 рубли годишно финансова помощ на арабите – сума, която трябва да бъде спестена от конфискацията на земите в Бесарабия (Dimitrievskiy 1909: 14–15). Междувременно смяната на Вселенския престол в Константинопол поражда надежди сред палестинските араби, че исканията им ще бъдат удовлетворени. Новият Вселенски патриарх Йоаким II¹⁷ осъжда събитията в Йерусалим и обещава да *възстанови* Кирил II, като заявява, че лично той смята решението на Светия синод на Йерусалимската патриаршия за незаконно.¹⁸

Не са редки случаите, в които Кирил демонстрира своето убеждение, че с подкрепата на Русия ще си върне патриаршеския престол в Йерусалим и ще изчисти името си. Трябва да се отбележи, че руската държава отпуска значителна парична сума (около 10 000 – 12 000 рубли годишно) като пенсия на престарелия йерарх по лична заповед на царя.¹⁹

На 22 април 1877 г. Йерусалимският патриарх Йеротей (1875–1882) отменя наложеното църковно наказание (епитимия) на Кирил. Необходимостта от отмяна на отстраняването, за да се постигне мир в Божигробското братство и сред враждуващите фракции, принуждава Кирил да промени позицията си по българския въпрос в последните години от живота си, приемайки под натиск ороса.²⁰ Този факт показва и признанието на дейността му (основаване на училища във и извън Палестина, създаване на богословска школа и патриаршеска печатница в Йерусалим и т.н.) както от неговите сътрудници, така и от Вселенската патриаршия в момент, когато отношението на Фенер се променя със завръщането на престола на русофила Йоаким II.

¹⁷ Това е неговият втори патриархат (23.11.1873 – 4.08.1878).

¹⁸ ЦДА, ф. 1318 к, оп. 1, а.е. 3732, 216–217.

¹⁹ ЦДА, ф. 1318 к, оп. 1, а.е. 3732, Πέρων 25.01/6.02.1873.

²⁰ Papadopoulos 1970: 857; Tselikas 1992: VIII A 155, 26.05.1877.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Осъждането на действията на българите и приемането на протоколите на Великия синод от страна на Кирил II слага край на конфликта му с Йерусалимската патриаршия. Тежкото финансово положение, в което се намира Патриаршията, и желанието на нейните членове да забравят всички събития, довели до опетняване на нейния престиж, вероятно улесняват бившия патриарх да осъди българите. Въпреки това решаващият фактор за неговите действия остава Русия, чиито позиции в региона отново биват затвърдени от проследеното развитие на събитията.

Няколко месеца след възстановяването си Кирил II умира на 18 август 1877 г. на 88-годишна възраст. До края на живота му до него е близкият му сътрудник Павлос Неоклис.

REFERENCES

- Aion 1872:** “Diafora.” *Aion* (Athens), 27.09.1872. [In Greek: “Διάφορα.” *Aiōn*, 27.09.1872.]
- Allen 2000:** Allen, Phillip Christos. “The Last Despot: Ethnic Consciousness, Power Politics, and the Orthodox Church in Late Ottoman Syria.” PhD dissertation. Princeton University, 2000. Unpublished manuscript, May 2000: <https://www.proquest.com/openview/fde117786doaa442a3d96a47fb3353e24/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y> (accessed 25.09.2024).
- Dimitrievskiy 1909:** Dimitrievskiy, Aleksey A. *Count N. P. Ignatiev as a Church-Political Figure in the Orthodox East*. Saint Petersburg: V. Kirschbaum, 1909. [In Russian: Дмитриевский, Алексей А. Граф Н. П. Игнатиев, как церковно-политический деятель на православном Востоке. Санкт-Петербург: тип. В. Киршбаума, 1909.]
- Filippov 1897:** Filippov, Tertius. *Memorandum on the Issue of the Estates of the Holy Sepulcher in Bessarabia*. Jerusalem: Patriarchate of Jerusalem, 1897. [In Greek: Φιλίππωφ, Τέρτιος. Υπόμνημα περι του Ζητήματος των εν Βεσσαραβία κτημάτων του Παναγίου Τάφου. Ιεροσόλυμα: Τύποις Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, 1897.]
- Gedeon 1934:** Gedeon, Manuil. *Mention of Those Before Me: 1800–1863–1912*. Athens: Ta Hronika, 1934. [In Greek: Γεδεών, Μανουήλ. Μνεία των προ εμού: 1800–1863–1912. Αθήνα: Τα Χρονικά, 1934.]
- Kairoi 1872:** “Ē Rossia ke to Boulgarikon Zetema.” *Kairoi* (Athens), 14.07.1872. [In Greek: “Ἡ Ρωσσία και το Βουλγαρικόν Ζήτημα.” *Καιροί*, 14.07.1872.]
- Miliaras 1940:** Miliaras, Kallistos. *The Question of the Holy Places of Jerusalem in Russian Diplomatic Correspondence in the Second Half of the 19th Century*. Part One: 1810–1850. Jerusalem: Holy Community of the All-Holy Sepulchre, 1940. [In Greek: Μηλιαράς, Κάλλιστος. Το Ζήτημα των Αγίων Τόπων της Ιερουσαλήμ εν τη ρωσική διπλωματική αλληλογραφία κατά τον ΙΘ΄ αιώνα. Μέρος πρώτον: (1810–1850). Ιεροσόλυμα: Τύποις Ιερού κοινού του Π. Τάφου, 1940.]
- Neologos 1872:** *Neologos* (Constantinople), 28/9.09.1872: 1. [In Greek: Νεολόγος, 28/9.09.1872: 1.]
- Papadopoulos 1970:** Papadopoulos, Chrisostomos, archim. *History of the Church of Jerusalem*. Athens: Ph. Tsironi, 1970. [In Greek: Παπαδόπουλος, Χρυσόστομος, αρχιμ. Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων. Αθήνα: Φ. Τσιρώνη, 1970.]

- Paramichail 1909:** Paramchail, Grigorios. *Revelations about Russian Policy in the Orthodox Hellenic East*. Alexandria: Patriarchal Print, 1909. [In Greek: Παπαμιχαήλ, Γρηγόριος. *Αποκαλύψεις περί της ρωσικής πολιτικής εν τη Ορθοδόξω Ελληνική Ανατολή*. Αλεξάνδρεια: εκ του Πατριαρχικού τυπογραφείου, 1909.]
- Proceedings 1872:** *Proceedings of the Holy and Great Synod in Constantinople in the Patriarchal Temple of the Glorious Great Martyr George the Trophy-Bearer on the Bulgarian Ecclesiastical Issue*. Constantinople: I. A. Vretou and Sa, 1872. [In Greek: *Πρακτικά της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της εν Κωνσταντινουπόλει εν τω Πατριαρχικώ Ναώ του αγίου ενδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου του Τροπαιοφόρου περί του εκκλησιαστικού Βουλγαρικού ζητήματος*. Κωνσταντινούπολις: Τυπογραφείον I. A. Βρετού και Σα, 1872.]
- Skopetea 1988:** Skopetea, Elli. *“The Model Kingdom” and the Megali Idea. Aspects of the National Problem in Greece (1830–1880)*. Athens: Polytypo 1988. [In Greek: Σκοπετέα, Έλλη. *“Το πρότυπο βασίλειο” και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830–1880)*. Αθήνα: Πολύτυπο, 1988.]
- Sokolov 1914:** Sokolov, Ivan I. “Patriarch Cyril II and the Bulgarian Church Schism.” *Reports of the Imperial Orthodox Palestine Society*, vol. XXV (July–December 1914). [In Russian: Соколов, Иван И. „Патриарх Кирилл II и болгарская церковная схизма.“ *Сообщения Императорского Православного Палестинского Общества*, т. XXV (1914).]
- Trubetskoy 1910:** Trubejkoj, Grigoriy. *The Russian Policy on the East: The Bulgarian Schism*. Transl. by A. D. Mishev. Appendix to *Tsarkoven vestnik (Ecclesiastical Newspaper)*, γ. XI, β. XIX–XX. Sofia: Grazhdanin, 1910. [In Bulgarian: Трубецкой, Григорий. *Руската политика на Изток: Българската схизма*. Прев. Александър Д. Мишев. Приложение на *Църковен вестник*, г. XI, кн. XIX–XX. София: Гражданин, 1910.]
- Tselikas 1992:** Tselikas, Agamemnon. “Record of the Archive of the Patriarchate of Jerusalem.” *Bulletin of the Historical and Palaeographic Archive*, no 5 (1992). [In Greek: Τσελίκας, Αγαμέμνων. “Καταγραφή του Αρχείου του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων.” *Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου*, no 5 (1992).]

ARCHIVES

The Service of Diplomatic and Historical Archives (YDIA) of the Hellenic Ministry of Foreign Affairs (Исторически и Дипломатически Архив на Министерство на Външните Работи на Гърция – ΙΔΑΥΕ):

ΙΔΑΥΕ 76, ιζ, φάκ. Εκκλησιαστικά, 1872, 12 November 1872.

ΙΔΑΥΕ, 76, ιζ, φάκ. Εκκλησιαστικά, 1872, 19 November 1872.

ΙΔΑΥΕ, 76, ιζ, φάκ. Εκκλησιαστικά, 1872 Αρ. 188, 17 December 1872.

ΙΔΑΥΕ, 76, ιθ, φάκ. Εκκλησιαστικά για το Βουλγαρικό Ζήτημα, 1872, υποφάκ. 76/1 1872 με έντυπα για το Βουλγαρικό Ζήτημα. Άρθρο της Εφημερίδας της Μόσχας, 6/ 18 December 1872, με τίτλο «Αφορμή του Βουλγαρικού Ζητήματος».

ΙΔΑΥΕ, 1872, 76, ιβ, 1 December 1872.

ΙΔΑΥΕ, 76, 1, φάκ. α) Εκκλησιαστικά, 1873, Αρ. 16, 18 January 1873.

Tselikas, Agamemnon. “Record of the Archive of the Jerusalem Patriarchate.” *Bulletin of the Historical and Palaeographic Archive*, no 5 (1992). [In Greek: Τσελίκας, Αγαμέμνων. “Καταγραφή του Αρχείου του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων.” *Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου*, 5 (1992):

VIII A 150, 28 December 1872.

VIII A 150, 31 August 1872.

VIII A 150, 6 December 1872.

VIII A 155, 26 May 1877.

Διοικητικό τμήμα: Κώδικες. VI. ζ Κώδικες Γραφείου Αρχιγραμματείας. 14. Συνοδικαί πράξεις περί του Βουλγαρικού Ζητήματος (1872) και Κανονισμού του Πατριαρχείου, 26 (Πράξις Θ’).

Central State Archives of Bulgaria (Централен държавен архив – ЦДА):

ЦДА, f. 1318 k, op. 1, a.e. 5572, 8–9, 10/22 October 1872.

ЦДА, f. 1318 k, op. 1, a.e. 3740, 61–78, 4/16 January 1873.

ЦДА, f. 1318 k, op. 1, a.e. 3732, 216–217, 26 November/8 December 1873.

.....
MARIA LITINA (ΜΑΡΙΑ ΛΙΤΙΝΑ), PHD

Center for History and Palaeography of the National Bank of Greece Cultural Foundation

 <https://orcid.org/0009-0009-2217-5657>

“Developments in the Internal Affairs of the Patriarchate of Jerusalem in the Aftermath of the Bulgarian Schism (1872–1877).” [Original title in Bulgarian: „Един непознат аспект на българската схизма: Кирил II и неговото падане от патриаршеския трон на Йерусалим (1872–1877).“] *Cyrillo-Methodian Papers*, no 14 (2025): 21–30.

DOI: <http://dx.doi.org/10.17951/zcm.2025.14.21-30>

